

УДК 94(477) «1917 – 1920»

О. О. Мащенко

Музей історії м. Дніпродзержинська

КАМ'ЯНСЬКЕ: ЖИТТЯ НА ЗЛАМІ ЕПОХ. 1917–1920 рр.

Висвітлено як перебіг подій 1917–1920 рр. вплинув на життя пересічних мешканців Кам'янського.

Ключові слова: Кам'янське, революція, влада, громадянська війна, завод, мешканці, повсякденне життя.

О. О. Мащенко

Музей історії м. Дніпродзержинська

КАМЕНСКОЕ: ЖИЗНЬ НА СЛОМЕ ЭПОХ. 1917–1920 гг.

Освещено влияния хода событий 1917–1920 гг. на жизнь обычных жителей Каменского.

Ключевые слова: Каменское, революция, власть, гражданская война, завод, жители, повседневная жизнь.

О. О. Mashchenko

The Museum of history, Dneprodzerzhinsk

KAMENSKOE: LIFE AT THE TURN OF THE ERAS. 1917–1920

On the basis of archival and narrative sources are investigated the influence of revolutionary field and the political races in the struggle for power in 1917–1920 on daily life kamyanchan. It is emphasized that these processes are accompanied by the aggressive nature of agitation and propaganda and military actions which resulted in the final establishment of Soviet power in 1920.

Social-political and military events led to the destruction of economic and financial relations in the Kamyanske and to stop the activities of city-forming enterprise – Dnieprovsky metallurgical plant, shortages of industrial and food commodities, rising prices, unemployment, and put the inhabitants to the brink of survival.

Simultaneous activities of the local government, a radical change of social-political course in the capture of the city in one way or another military force, the presence of a large number of weapons in population resulted in overt or covert violence: requisition, lootings, riots, murders and ultimately led to the general decline morality, and the destruction of traditional values.

Key words: Kaminske, revolution, power, civil war, plant, inhabitants, deily life.

Період революційної доби у Кам'янському (з 1 лютого 1936 р. Дніпродзержинську), незважаючи на досить значну історіографію, залишається маловивченою темою. Якщо у радянські часи основна увага приділялась діяльності більшовиків у їх боротьбі за владу [14; 18], то вже в умовах незалежної України предметом досліджень істориків та краєзнавців стали інші політичні сили, рухи та організації, пошук нових героїв і історичних персонажів тощо [2; 19; 25; 26; 28; 29; 30]. Між тим поза увагою дослідників залишилося повсякденне життя пересічних мешканців міста, тому мета даної розвідки, а водночас і актуальність, полягає у вивченні цього історичного аспекту.

Перебіг політичних подій весни 1917 р. свідчить, що революційний ентузіазм охопив лише певний прошарок кам'янчан. Останні у запеклій міжпартійній боротьбі та боротьбі за владу, втягували у політичну орбіту всіх і кожного. Повсякденне життя пересічних людей проходило під впливом партійних гасел і програм, промовців та агітаторів. Активні учасники революції 1917 р. у Кам'янському І. В. Васильєв та І. Н. Василенко згадували: «Ми займалися агітацією та роз'ясненням повсюди, де були люди [5, с. 30], щоденно в кожному цеху проводилися бесіди... Ми заходили до кожного двору та подвір'я... Неодноразово було так, що заходили до квартири, ... а там вже сидить меншовик есерівський агітатор чи домовласницький ... Починаються суперечки. Інколи сперечалися годину і дві...» [6, с. 30, 33].

За різноманітності політичних обіцянок, (а у Кам'янському активно діяли більшовики, есери, кадеты [17, с. 1], анархісти і чорносотенці [11], українські есери і соцдемократи, польські соціал-демократи і єврейські націонал-демократи [27, с. 9, 10]), труднощів в орієнтуванні місцевих мешканців додавала й різноманітність органів місцевого самоврядування [25], що виникли в ході революційних подій. Так, наявність у заводському селищі (у сільській частині так і залишилася земська управа, лише замість старости тепер обирали виконком [19, с. 57]). Тимчасового виконавчого комітету громадських і робітничих організацій та Ради робітничих депутатів, які багато в чому дублювали свою роботу (хоча б взяти міліцію, що існувала при обох структурах і мала забезпечувати охорону правопорядку [29 с. 213; 3]), не могло не викликати непорозумінь.

Ще складніше стало в наступні часи. «Влада в місті змінювалася часто, згадував художник В. Ф. Овчинніков, а у 1917–1918 рр. учень заводського училища, і зміна влади різко відчувалася в школі. Наш вчитель співу... приходив на урок і говорив: «Діти! Почнемо співати «Боже, Царя бережи». «Боже, царя бережи» ми співали до революції. А потім одного разу шкільний вчитель сказав: «Будемо співати «Варшав'янку». Йшов час. Ми співали «Варшав'янку», «Сміливо то-

вариші, в ногу)... У місті з'явилися гайдамаки. На урок вчитель запізнився, а ми співали «Варшав'янку». Ввійшовши до класу, вчитель ... підняв руку і ми замовкли: «Будемо співати»... «Ще не вмерла Україна» [21, с. 21–22].

І справді, у 1917–1919 рр. Тимчасовий Уряд, Ради робітничих депутатів, Центральна Рада, Гетьманат, австро-німецькі війська, повстанська армія Григор'єва і армія Денікіна, що являли собою режими з різними політичними прагненнями і різним баченням майбутнього, боролися між собою за Україну. І у межах цього гострого суперництва опинилося Кам'янське.

Відповідно зміна влади відбувалася як в атмосфері величезного суспільного піднесення, так і в атмосфері несприйняття та ворожості. При цьому ненависть до будь-яких ознак старого чи супротивного режиму ставала обов'язковим атрибутом перетворень. Так, ще на початку березня 1917 р., після розгрому місцевими активістами канцелярії пристава Кам'янського, в газеті «Отклики жизни» з'явилось звернення колишніх поліцейських Кам'янського «Браття громадяни! Судіть нас в душі без упередження!» [22].

Розкол міської громади, розпочатий у 1917 р. (у наступну добу суцільних воєн «до Червоної Армії пішли учні старших класів (мається на увазі заводське училище), до білої армії – старші гімназисти, і запекло боролися на фронтах громадянської війни: перші за владу Рад, другі «за віру царя і Вітчизну» [21, с. 22]), набирає все більше викривлених форм. Навіть у 1920 р. у вже радянському Кам'янському ідеї соціалізму в молодіжному середовищі стверджувались не тільки агресивною агітацією, а й відвертим насиллям [8, с. 16].

Це був той час, коли визначальною постаттю міської громади стала «людина з рушницею». Вже у 1917 р. зброя рішуче входить у життя Кам'янського. І. В. Васильєв згадував: «...Почали видавати на руки гвинтівку, револьвер, з яких кожен з нас не розлучався ні вдень, ні вночі. Ми ходили з гвинтівкою на завод, працювали на верстаті на машині, навіть на побаченні не залишали гвинтівку» [6, с. 34–35].

З квітня 1918 р. до січня 1920 р. війна стає невід'ємною частиною життя міста. Влада змінювалася часто, швидко, інколи, як у травні, червні та липні 1919 р., протягом декількох днів переходила з рук у руки [12; 2, с. 187–190]. А все це тягло за собою хвилю насилля. «За часів австро-німецького владарювання «щоденно велися обшуки і масові арешти [15, с. 96]. 16 липня 1919 р. більшовиками були арештовані службовці Дніпровського металургійного заводу Маге та Шинкевич, які за знайдені у них еполети та триколірну стрічку на світанку 17 липня були розстріляні [10]. 14 серпня на березі Дніпра денікінці вбили завідувача відділу народної освіти Кам'янської Ради М. М. Ковалевича [2, с. 196].

Арешти супроводжувалися грабунками – «при обшуках йшли грабунки. У листопаді, після революції в Німеччині дисципліна в військових частинах різко погіршилася, грабунки тривали» [15, с. 96]. «Квартиру нашу пограбували (літо 1919)», – згадувала донька більшовика А. Л. Білецького [1, с. 2]. «Забирали все, що тільки можна забрати з собою: білизну, одяг, гроші, столові набори [10, с. 3], а це вже про дії 3-го радянського кавалерійського дивізіона у Кам'янському 13–15 липня 1919 р.

Потерпали кам'янчани і від погромів, особливо під час григор'євщини. «Погром у Кам'янському тривав 6 днів – 12, 13 та 14 травня, а потім 18, 19 та 20. Головну роль у погромі відіграли селяни Романкового та Аул, які з гаслом «бий жидів-комуністів» відправилися грабувати та вбивати. У перші три дні погрому в Кам'янському було – 14, а в другі – 26 жертв виключно чоловіків [12].

Нищівного удару наносили і реквізиції, які проводили всі і вся. Так на початку 1918 р. Кам'янський виконком навіть вимушений був прийняти резолюцію «вважаю зовсім недопустимим будь-яку реквізицію, що проводиться окрім Рад» [4].

Особливо від реквізиції потерпав завод. Напередодні боїв з білогвардійською армією Денікіна Кам'янська рада «організовувала відправку у глиб країни матеріалів та цінностей. Так, із заводу було вивезено частину вугілля, мастило, броньовані листи і кольорові матеріали» [7, с. 8].

Уже у вересні 1917 р. уповноважений Голови Особливої наради з Оборони Держави на Дніпровському заводі доповідав: «Дніпровський завод являє типову для нашого часу картину повного панування та втручання у справу різноманітних комітетів ... ні про яке правильне ведення виробництва, не може бути й мови [19, с. 57]. У наступному 1918 р. завод призупинив свою роботу – «24 квітня зупинена остання доменна піч № 2. Робітникам оголосили про розрахунок ...» [20, с. 62].

У 1919 р. «в Кам'янському мало хто мав роботу. Багато хто з кваліфікованих робітників вдома та в цехах заводу виготовляли замки, гачки, скоби, запальнички, гаганці і носили до села на обмін [7, с. 18], у жовтні 1919 р. «завод зупинився остаточно» [10, с. 81].

У 1920 р. ситуація не покращилася. «Робітничий клас ... намагався підтримувати своє існування. Виготовляли запальнички, зубці для борони, граблі, бандажі для колес, все що годилося для сільського господарства» [8, с. 31]. І далі В. Майоров, один з засновників комсомольської організації в місті, додає: «Труднощі були надзвичайно великі – і голодно, і холодно, і вдягти не було чого» [8, с. 32].

І дійсно, 1917–1920 рр. для кам'янчан були часом виживання в умовах постійних проблем із забезпечення міста продовольством та їх зростаючою дорожнечою.

16 лютого 1917 р. пристав села Кам'янського (Кам'янське має статус міста з 3.06.1917 р.) доповідав повітовому керівництву: «По проведеній перевірки усіх пекарень і колишніх складів борошна, наявної кількості в пекарнях при щоденній встановленій випічці вистачить на 6–7 днів. Потім настане голод» [9].

За свідченням кадрового службовця заводу М. А. Морозова, дорожнеча постійно зростала. Листопад 1917 – «небувала дорожнеча» [20, с. 56]. Квітень 1918 – «жити стало ще важче. Ми цілодобово стояли в чергах за хлібом, але хліба вже майже не було» [21, с. 21]. Квітень 1919 – «зменшення хлібної пайки на ½ фунта в день на робітника, з ринку вже зникає» [20, с. 75]. Травень 1919 – «пайка хліба ¼ фунта на два дні» [20, с. 76]. Літо 1919 – «підє мама на базар, купить декілька картоплин і робить з них баланду, і то досита не вистачає» [1, с. 2]. Жовтень 1919 – «становище катастрофічне, дорожнеча зростає» [20, с. 81]. Грудень 1919 – «робітники полочки не отримують» [20, с. 83], а при цьому десяток яєць коштує 50 руб., а пляшка молока 17 руб. (порівняно з листопадом 1917 р. зростання ціни у першому випадку 16,7 %, у другому 26,2 %).

16 серпня 1920 р. на черзі денній засідання завкому Дніпровського заводу розглядалося питання «продовольчої кризи»: «З липня нічого не відпускалося ... купують на базарі, де ціни перевищують тверді від 25 до 500 раз. Робітник у залежності від складу родини, витрачає лише на хліб від 800 до 1500 рублів у день, при цьому тарифна сітка робітника найвищої кваліфікації складає 105 рублів на день» [30, с. 72–73].

Крім того, не варто забувати про безробіття: «Необхідно зазначити, що нужда серед безробітних велика і на роботу чорноробами йдуть і металісти, і конторські службовці» [4], про епідемію черевного та сипного тифу, що лютували у 1919 р. та 1920 р. [13], про недостачу та дорожнечу палива – «Холодно. В гімназії все застигло, замерзло. В класі всі сидять у шубах, піднявши комір. У всіх сині обличчя, червоні носи. Подих перетворюється білу пару» [16].

Свою частку у загальну розгубленість вносили і грошові знаки. Важко перераховувати усі їх види, що кожна влада вводила чи відміняла. А вже в грудні 1919 р. «наказано приймати всі гроші, що випускалися різними урядами» [20, с. 83]. У 1920 р. у радянському Кам'янському «під час наступу Врангеля за відмову приймати радянські гроші погрожували смертною карою [20], бо в основному тут в обігу були «миколаївські, думські, керенські, донські знаки» [24]. Не додавали впевненості у житті ні різноманітні мандати, ні звернення, накази та постанови. Так у 1917, 1918, 1919, 1920 рр. змінювався календар та місцевий час.

Але все ж таки найскладнішим і найболіснішим був злам сталої течії життя, звичних світоглядних уявлень. Це був час, коли руйнувалися родини, поділені ідеологією [8, с. 11], коли почали боятися доносу сусіда [1, с. 3], коли небувалого розмаху набули спекуляція, грабунки, розбійництво, коли виробничий процес переривався в угоду політичним потребам, коли цінності почали набирати не знання, не професіоналізм, а партійна приналежність та відношення до влади, коли замість похорону влаштовували гучну маніфестацію [21, с. 22–23] та ховали вбитих не на кладовищі, а у центрі міста, створивши з цього об'єкт для поклоніння, це коли умови нового життя впроваджувались відвертим чи прихованим насиллям.

Таким чином, політичне протистояння та збройні конфлікти, що відбувалися у Кам'янському упродовж 1917–1920 рр. і знаменували собою грандіозний злам у всіх напрямках життя, не могли не відбитися і на житті пересічних мешканців міста. Визначальними наслідками цього надзвичайно складного і суперечливого періоду стали руйнація економіки та інфраструктури, медичного обслуговування та освіти, фізичне знищення найбільш дієздатного прошарку місцевих мешканців, що нарівні з міграцією призвело до зменшення кількості населення. І як наслідок – падіння рівня суспільної свідомості та втрата моральних норм і цінностей, а в кінцевому результаті вимушеність пересічних мешканців Кам'янського пристосуватися до нових умов життя.

Бібліографічні посилання

1. Білецька М. А. Спогади / А. М. Білецька // Документи. – Музей історії м. Дніпродзержинська. – (далі – МІД).
2. Буланова Н. М. Кам'янські етюди в стилі ретро / Н. М. Буланова. – Д., 2011.
3. Бюллетень Совета Рабочих Депутатов в селе Каменском. – 1917. – № 4. – 17 июня // Документи. – МІД.
4. Бюллетень Совета Рабочих Депутатов в Каменском. – 1918. – № 20. – 20 февраля // Документи. – МІД.
5. Василенко И. Н. Воспоминания: [рукопис] / И. Н. Василенко // Документи. – МІД.
6. Васильев И. Из борьбы рабочих Днепровского завода в период Великой Октябрьской социалистической революции: [машинопис] / И. Васильев // Документи. – МІД.
7. Васильев И. В. Воспоминания участника работы большевистской организации в Каменском в 1919 г. во время оккупации города деникинскими войсками: [машинопис] / И. В. Васильев // Документи. – МІД.
8. Воспоминания старых комсомольцев г. Днепродзержинска: [машинопис] // Документи. – МІД.
9. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф. 2с, спр. 3381, арк. 160.
10. ДАДО. – Ф. 2160, спр.1, арк. 5.

11. **Занько Р.** Днепродзержинск накануне / Р. Занько // Ведомости. – 2003. – 23 апреля.
12. Известия Екатеринославского губернского исполнительного комитета Совета Рабочих, Крестьянских и Красноармейских депутатов. – 1919. – № 97. – 3 июня // Документи. – МІД.
13. Известия Екатеринославского губернского революционного комитета. – 1920. – № 6. – 24 января // Документи. – МІД.
14. История городов и сел Украинской ССР : в 26 т. – Днепропетровская область / [редкол. : И. В. Васильев, пред. редкол. П. Л. Варгачук и др.]. – К., 1977.
15. **Клименко Л. З.** История нашего города Днепродзержинска: [спогади, рукопис] / Л. З. Клименко // Документи. – МІД.
16. Колокол: журнал Кам'янської чоловічої гімназії: [рукопис]. – 1920. – № 3. – 11 березня // Документи. – МІД.
17. **Майоров В.** Через 40 лет: [спогади, рукопис] / В. Майоров // Документи. – МІД.
18. **Малюк В. Е.** Борьба за установление Советской власти в Каменском / В. Е. Малюк. – Д., 1958.
19. **Мащенко О. О.** Кам'янське. Рік 1917-й. / О. О. Мащенко // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. – Вип. 6 / відп. ред. С. І. Світленко. – Д., 2008. – С. 56 – 61.
20. **Морозов М. А.** Дневник / М. А. Морозов // Документи МІД.
21. **Овчинников В. Ф.** Детство: [спогади, рукопис] / В. Ф. Овчинников // Документи. – МІД.
22. Отклики жизни. – 1917. – 12 марта // Документи. – МІД.
23. Отклики жизни. – 1917. – 18 апреля // Документи. – МІД.
24. **Паначенко П. Ф.** Розписка / П. Ф. Паначенко // Документи. – МІД.
25. **Сабов М. М.** Кам'янське: 1917 рік. Причини та наслідки / М. М. Сабов // Відомості. – 2007. – 7 листопада.
26. **Самойленко О. М.** Кам'янське в сімнадцятому / О. М. Самойленко // Дзержинець. – 1997.
27. Списки кандидатів волосного земства, поданих до виборчої комісії с. Кам'янського. 1917 р.: науковий звіт про роботу в Державному і партійних архівах Дніпропетровської обл.: [рукопис] // Документи. – МІД.
28. **Чабан М.** Мандрівки старим Кам'янським: докум. вид. / М. Чабан. – Д., 2004.
29. **Шапочкіна І. В.** До питання про діяльність Кам'янського виконкому громадських і робітничих організацій. 1917 р. / І. В. Шапочкіна // Спадщина : зб. наук. ст. – Вип. 3 / [упоряд. Н. Л. Юзбашева; ред. : Н. В. Киструська, Н. Л. Юзбашева; ДАДО]. – Д., 2012. – С. 207–215.
30. **Яценко Л. Г.** Дух ушедшей эпохи. Каменское – Днепродзержинск 1917 – 1953: Воспоминания, очерки, документы / Л. Г. Яценко, А. Ю. Слоневский. – Днепродзержинск, 2007.

Надійшла до редколегії 21.07.2014